मेषे । विषुवन्तुर्ये दक्षायणं सौम्यकं सूर्ये ।" पूर्वश्लोकैर्व्याख्यातमेतत् । "अयनांशकतुल्येन कालेनैतत् स्फुटं भवेत् । सर्वविष्णुपदाद्युक्तभेदादि ह्ययनेऽन्यथा । कृगकर्कादिगे सूर्ये यास्योदगयने सति । तदा संक्रान्तिदाने सुरुक्ता विष्णुपदादयः ।" अयमर्थः राशिं प्रति त्रिंशद्दंशका भवन्ति सूर्यश्च प्रतिदिनमेकैकमंशं भुङ्क्ते तत्र यावद्भिरंशैरयनच्युतिर्भवति तावता सूर्यस्य भोग्यकालेन भाविनां विष्णुपदादिकानां च्युतिर्भवतीति ततश्च यदा द्वादशभिरयनच्युतिर्भवतीति तदा भाविन्याः संक्रान्तेर्द्वादशभिर्दिनैरर्वाक् पुण्यकालो भवति अस्मिंश्च तत्संक्रान्तिनिमित्तं दानादि कर्त्तव्यमिति । एवं न्यूनातिरिक्तेष्वपि बोद्धव्यम् । न केवलमादित्यस्यैव संक्रमसमये पुण्यकालः किन्तु सर्वेषामपि ग्रहाणां नक्षत्रराशिसंक्रमे पुण्यकालो भवतीति । तदुक्तं ज्योतिःशास्त्रे "नक्षत्रराश्योरविसंक्रमे सुरर्वाक् परत्रापि रसेन्दुनाड्यः । पुण्यास्तथेन्दोस्त्रिधरापलैर्युता एकैव नाड़ी कुनिभिः शुभोक्ता । नाड्यस्ततस्त्रः सपलाः कुजस्य बुधस्य तिस्रः पलविंशयुक्ताः । सार्द्धाब्धिनाड्यः पलसप्तयुक्ताः गुरोस्तु शुक्रे सपलाश्चतस्रः । द्विनागनाड्यः पलसप्तयुक्ता शनैश्चरस्याभिहिताः सुपुण्याः । आद्ये तु मध्ये जपदानहोमं कुर्वन्नवाप्नोति सुरेन्द्रधामं ।" अस्यार्थः आदित्यस्य राशिनक्षत्रगमने अर्वाक् परतश्च षोड़श घटिकाः पुण्यकालः । तथा चन्द्रस्यापि राशिनक्षत्रगमने घटिकैकापलानि त्रयोदश अर्वाक् परतश्च पुण्यकालः । एवं मङ्गलस्य घटिकाचतस्रः पलमेकञ्च पुण्यकालः । तथा बुधस्य तिस्रो घटिकाश्चतुर्दश पलानि पुण्यकालः । बृहस्पतेरपि सार्द्धाश्चतस्रो घटिकाः सप्त पलानि पुण्यकालः । शुक्रस्य चतस्रो घटिकाः पलमेकञ्च पुण्यकालः । शनैश्चरस्यापि द्व्यशीतिघटिकाः सप्त पलानि पुण्यकाल इति ।

अथ प्रकीर्णकालाः । आह विष्णुः "अमावस्या व्यतीपातो ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः । मन्वादयो युगादिश्च संक्रान्तिर्वैषृतिस्तथा । दिनक्षयं दिनच्छिद्रमवमञ्च तथा परम् । द्व्ययने विषुवद्युग्मं षड़शीतिमुखन्तथा । चतस्रो विष्णुपद्यश्च पुत्रजन्मादि चापरम् । आदित्यादिग्रहाणाञ्च नक्षत्रैः सह सङ्गमः । विज्ञेयः पुण्यकालोऽयं ज्योतिर्विद्भिर्विचार्य्य च । तत्र दानादिकं कुर्यादात्मनः पुण्यवृद्धये ।" अमावास्यादीनि प्रसिद्धानि । दिनक्षयं चक्रः पद्मपुराणे "द्वौ तिथ्यन्तावेकवारे यस्मिन् स स्याद्दिनक्षयः ।" वशिष्ठोऽप्याह "एकस्मिन् सावने त्रिंशतिथीनां त्रितयं यदा । तदा दिनक्षयः प्रोक्तस्तत्र साहस्रिकं फलम् ।" दिनच्छिद्रलक्षणमाह भृगुः "तिथ्यर्द्धतिथियोगर्क्षछेदादौ शशिपर्वणः । सदशौ दिवसच्छिद्रसमाख्यौ प्राह भार्गवः । अयमर्थः तिथ्यर्द्धं करणं करणतिथियोगनक्षत्राणामन्ते आदौ च पर्वकालः सोमग्रहणतुल्यः स च दिनच्छिद्रसंज्ञ इति । छेदकालमानमप्युक्तं तेनैव "छेदादिकालः कथितस्तिथिक्षत्योर्घटीद्वयम् । नागवह्निपलोपेतं तद्वै तत्त्वपलैर्युतम् । पलैः षोड़शभिर्युक्तं नाडिकाद्वितयं युतेः । छेदादिसमयः प्रोक्तो दानेऽनन्तफलप्रदः ।" क्षतिः करणम् । नागः अष्टौ । वह्नयः त्रयः । भं नक्षत्रम् । तत्त्वं पञ्चविंशतिः । युतिः योगः । तदयमर्थः सिद्धो भवति । तिथिकरणयोराद्यन्ते घटिकाद्वयमष्टत्रिंशत् पलानि पुण्यकालः । नक्षत्रस्य तु पञ्चविंशतिपलैर्युक्तं घटिकाद्वयम् । योगस्यापि षोड़शभिः पलैर्युक्तं घटिकाद्वयमिति । अयमलक्षणमाह विष्णुः "तिथित्रयं स्पृशत्येको वारः स्यादवमं हि तत् । त्रिवारस्पृक् तिथिर्यत्र दिनस्पृक् च तदुच्यते ।" अत्र दिनक्षयावमयोरियान् भेदः । यत्र तिथिद्वयावसाने वारावसानं स दिनक्षयः । यत्र तिथिद्वयावसानेऽपि वारानुवृत्तिः सोऽवम इति । ब्रह्मप्रोक्तो "एकादश्यमावस्या पूर्णिमा पुत्रजन्म च । वैषृतिश्च व्यतीपातो भद्रा चाक्षयवासरः । युगमन्वादयस्तु सुरिन्दुपर्वसमानकाः । क्रान्तिसाम्यं दिनच्छिद्रं ग्रहाणां भगमस्तथा" । भगमः राशिनक्षत्रेषु गमनम् । देवीपुराणे "व्यतीपातो विष्णुपदं षड़शीतिमुखन्तथा । क्रान्तिसाम्यममावास्या ग्रहणं वैषृतिश्च यः । संक्रान्तिश्च दिनच्छिद्रं तिथिद्वद्विदिनक्षयः । इत्यादिः पुण्यकालस्तु होमदानादिकर्मणः" । स्कन्दपुराणे "ग्रहणं चन्द्रसूर्याभ्यामुत्तरायणमुत्तमम् । विषुवं सव्यतीपातं षड़शीतिमुखन्तथा । दिनच्छिद्राणि संक्रान्तिर्नैयं विष्णुपदं पुनः । इति कालः समाख्यातः पुंसां पुण्यविवर्द्धनः । अस्मिन् दत्तानि दानानि स्नानहोमतपांसि च । अनन्तफलदानि स्युः स्वर्गमोक्षप्रदान्यपि" । आह च्यवनः "अमावास्यासंक्रान्तिव्यतीपातविषुवायनषड़शीतिमुखविष्णुपदादिवैषृतिग्रहणान्तं स एव पुण्यकालः । "अयने षड़शीतौ च चन्द्रसूर्यग्रहे तथा । युगादौ वैषृतौ चैव दत्तं भवति चाक्षयम्" । आह